

PIERRE BROUSSAINEN OMENALDIA

Hazparne, 1978 - IV - 16

Jean Haritschelhar

Andereak eta Jaunak,

Euskaltzainkide maiteak,

Egun ohoratzen dugun Ahazparneko seme eta euskaltzain zenak merezi du haundizki egiten diogun omenaldia. Bainan, egia erran, ez nuen uste, omenaldi hunen ideia sortu zelarik, hain haundi agertuko zitzaukula Pierre Broussain. Zer ginakien orai artio: Bai, Ahazparneko alkate eta kontseilari jeneral izana zela, bai ere Euskaltzaindiko lehenbiziko lagunetarik. Bainan badu orai 58 urte hil izan dela eta denborak bere itzal ahanzkorra hedatzen du denetan.

Idazlek beti herexa zerbait uzten dute beren ondotik. Gauza guti aurkitzen dugu Pierre Broussain-en lanetan, nahiz utzi dituen artikuluek baduten beren balio berezia. Zorionez maite zuen Pierre Broussain-ek atxikitzea ukaiten zituen gutunak. Bere bizi guzian atxiki ditu, haren alarguntsak halaber, eta —nolako ait'amak halako alabak— gauza sakratu bat bezala egon dira gutun horiek Jenofa Broussain-Leroy anderearen etxean. Gure eskuetarat etorri dira beraz orduan bizi ziren euskaltzale kartsuen gutunak hala nola Azkue, Sabino Arana Goiri, Koldo Eleizalde, Aranzadi, Lacombe, Hiriart Urruty, Etxepare medikua, Guilbeau eta bertze.

Eskerrak beraz bihotzaren erditik Pierre Broussain zenaren bi alaberi eta, gutartean baititugu, ohora ditzagun beren aitaxi eta beren aitaren orhoitzapenari erakutsi dieten errespetua eta amodioaren gatik.

Atseginekin eta halako gose batekin irakurtu ditut gutun horiek. Ez daukitzuet denak aipatuko. Hautatu ditut zenbait, bereziki Resurrección María de Azkue-renak. Ez dakigu nola sortu zen bien arteko adixkidetasuna bainan erran dezakegu izan dela bi jaun horien artean atxikimendu segur eta leial bat, ezin hautsizko adiskidetasuna. 1899tik eta 1920 artio elgar ikusi dute ardura, eta elgarretarik urrunduak zirelarik gutunek sortzen zuten sekulan bururatzen ez zen elgar hizketa.

1899-1920: 20 urte horien ixtorioa edo kondaira agertzen zauku: zer ziren orduko euskaltzaleen hezkak eta griñak, zer ziren ere heien esperantzak, zer ziren azkenean heien eztabaidak.

Badakit aintzinetik ene egungo mintzaldia, mintzaldi xume bat bakarri dela. Erran nahi dut gauzak ikusiko ditudala gaingiroki, xehetasunetan sartu gabe. Erakutsi nahi nuke bakarrik, gutun horien bitartez, zer euskaltzale suhar, zer euskaltzain garbi izan den Pierre Broussain.

Norbaitek, egun batez, behar luzke orduko euskaltzaleen gutunak bildu eta heietan bereziki Broussain-enak, idatz baitezake orduan XXgarren mende hastapeneko ixtorioa, ez kanpotik agertzen zauzkun gertakariak, bainan egiazko ixtoria, ez axaletik bainan bai barnetik, *la intrahistoria*, hala deitzen baitzuen Unamunok jenden eta populuen kondaira, nola bizi ziren, zer pentsazen zuten, zer zaukaten gogo-bihotzetan.

Badu zonbeit urte Azkuek irabazi duela Bizkaiko diputazioak sortu duen Euskal Katedra. Langile porrokatua da Azkue, euskal gauzetan osoki emana; denbora berean bi lan haundi baditu egiteko: euskal kantuen biltzea eta euskal hiztegia. Bi obra horien bururatzeko behar du Pierre Broussainen laguntza.

Euskal kantueri buruz Azkue-k aipatzen ditu ipar Euskal Herrian bildu dituenak: "*Barda amets egin dut*", Lekuinen ikasia Broussain-ekin zabilalarik herriz herri Ahazparneko inguruetan eta ere "*Mendekoste bestetan*" (1900-V-22). Denbora pasatzen da eta beste gutun batean idazten du badituela bilduak 1.020 kanta eta lerrokatzen dituelarik kantuak entzun dituen herrien izenak heldu da lehen Ahazparne, bigarren Otxandio, hirugarren Orio (19.-XII-4). Beste batean dio 1.105 aire badituela eta 300 bat gehiago bildu nahi luzkela.

Ahazparne lehen: ez dea aitortzea zer zorretan dagon Broussain adixkidearekin.

Hiztegia: Lehenbiziko gutunetan ez du bertzerik aipatzen Azkuek: "Erakutsiko deusudaz nire iztegi onen zirriborrak" galdegiten diola joan dadin Donostiako agorriko bestetarat 1899ean. Eskatzen dio ere galdegin dezan Daranatzi Duvoisin-en hiztegia. Broussain-ek behar ditu bildu hitzak Ahazparneko euskalkian eta galdez ari zaio kasik letra bako-txean. Ez du konprenitzen Azkuek baduela bertzerik egiteko haren lagun onak eta nahi luke ar dadin hura bezala euskarari osoki emana: "Asi como yo soy poco o nada confesor (no me siento en el confesionario) para ser más bascófilo, así Vd. para ser más bascófilo debiera Vd. ser menos doctor. No digo matador..." (1900-XI-21). Badaki —alfer eta nagi deitzen due-larik— zor haunditan dagola halere. Hor daukagu egiazko fro-ga idazten diolarik 1901 eko urriaren 6 an: "Quiere Vd (pero para ello tendrá Vd. que dejar de ser Pierre Loti) que el invierno del año 1902 empecemos los dos a imprimir en París un diccionario basco-español francés? Venderíamos la edición a algún gran editor de París como Gardnière (sic), Aschette (sic), etc... que tienen gran comercio de libros en la América del Sur. Y si no pudiéramos vender bien la edición (que sería lo mejor) la alquilaríamos repartiendo a mitades los gastos y las ganancias. AZKUE y BROUSSAIN o BROUSSAIN y AZKUE (como le pareciere mejor) serían los autores de la obra.

A parte del gran bien que se podría hacer a la lengua tendría yo verdadera satisfacción en que así como los nombres de Cástor y Pollux corren siempre juntos en el firmamento apegados a dos estrellas, así nuestros nombres corriesen siempre unidos apegados a este libro en el humildísimo cielo de la literatura vasca."

Amentsa behar bada, bainan badakigu Azkuek bururatu duela hasi zuen lan ikaragarria. Hortarako zazpi Euskal Herriak iragan ditu eta beti Ahazparneko Broussain-en etxea bere etxea zaukan. Irakurtu behar dira Azkuek emaiten dizkion eskerrak, haren bitartez ezagutu baitzuen Constantin Atharraztarra.

1903-tik harat bilatzen du irakorla bat Azkuek. Denetarat idazten du, bereziki dakielarik Bizkaiko diputazioak pagatuko diola parte bat bederen (25.000 peseta). Pasatzen ditu 4

egun Ahazparnen, Tours, Albi, Bruges, Fribourg eta Ratisbonne-rat joan aintzin.

Galdegiten dio Broussain-i idatz dezon Larousse etxeari. Azkenean hautatzen du Mame etxea Tours hirian dagona. Han biziko da zombait hilabete 1904 ean. Broussain-en beharra senditzen duelarik galdegiten dio jitea eta Broussain badoa Tours-erat han pasatzen dituela egun batzu.

Bertze aurpegi bat ere badu Broussain-ek eta juja deza-kegu zer bihotz oneko gizona zen igortzen diolarik Azkueri 2.000 libera, diru beharretan baitzagon (1904-III-27). 1905 ean eskerrak bihurtzen dizkio Azkuek aipatzen dituela iragan urteko 2.000 liberak eta egun hetan hartu dituen bertze 2.000 libera. Eta agertu zen Azkue-ren hiztegia. Ez duzue uste sustengatzaille bezala agertu zela Pierre Broussain? Nork jakinen zuen hori ez balu bere gutunetan Azkuek berak salatu?

Bertze kezkarik bazuten Azkuek eta Broussain-ek. Nahi zuten Akademia sortu ez baitzen oraino Euskaltzaindi hitza sortua. 1900 garren urtean solas hori derabilate. Mme. D'Abbadie, Antoine d'Abbadie-ren alarguntsari egiten diolarik bisita Azkuek, pentsatzen du zerbait aterako dela Akademia-ren onetan (1900-IV-6). Badakigu zer solas-aldia ukan duen Mme. d'Abbadie-rekin, nola aipatu dituzten euskaltzainen izenak, pagatuko dituela gastuak diputazioen baimenak eta laguntzak ukanez geroz. Abbadian pasatzen ditu 15 egun eta handik idazten du: "Ona ni hemen zabal zabal nai bano obeto, archeveque bat eginik". Eta bururatzen du gutuna izenpetuz: Abbadiako apezpikua. 1901 ean biltzen dira Euskaltzaleak Hendaian. Ez niz sartuko orduan izan ziren eztabaidetan bainan hor daude lekuko Azkue, Guilbeau eta Arana Goiri-ren gutunak. Eta gero Hondarrabiko (H ekin idazten du Hondarrabia Sabinok) biltzarra antolatzen dutelarik erakusterat emaiten du Azkuek ez dela ados Arana Goirik nahi duen botazioarekin, diolarik: "Beraz nere atezaiak ere, atezaitzea utzi gabe, erabaki dezake zer egin behar dugun" (1902-II-3).

Eusko ikaskuntza sortzen delarik Broussain hautatzen dute buruzagi ordezeko bezala Urquijo-rekin. Bilatzen ditu ipar Euskal Herrian batasun horretako batzarkideak eta nahiz Lacombe eta Frederic de Saint James ez diren ados Broussain-ekin, hunek nahi du izan zubi bat bezala mugaren bi aldetako euskaldunen artean, hala izana baita bere bizi guzian.

Hortakotz hego Euskal Herriko lau diputazioek erabaki zutelarik Euskaltzaindiaren sortzea berehala Broussain-en izena agertzen da. Zendako beraz ez irakur Azkue-ren gutuna, frantsesez idatzia hori, bertze guziak euskaraz edo españolez direlarik:

“Aujourd’hui, je me propose de vous dire quelque chose sur notre Académie... La deuxième réunion préparatrice et constituante a eu lieu avant hier au Palais de Bizcaya.

Les Académiciens chargés de nommer les autres huit pour former ensemble la section philologique sont: Campión, Eleizalde, Urquijo et bibi: je n’en ai que 4 candidats: le maire de Hasparren, le P. Olabide de Vitoria, le P. Azpiazu (linguiste savant)) et Agerre de Pampelune.

Pourriez vous m’en indiquer deux de la région basque française? Daranatz et Constatin sont-ils philologues? Lacombe connaît-il bien le basque? Est-ce qu’il le parle? Les conditions approuvées par les congressistes d’Oñate pour être académicien sont: que les candidats soient basques de race et de langue. Auront-ils suffisamment de loisir pour s’occuper sérieusement d’affaires de l’Académie? On se réunirait à Saint Sebastien tous les 15 jours sauf 2 mois à l’été.”

Euskaltzaindiaren lehen kezka: euskara bateratu edo batu bat beharrezkoa dela. Galdegiten diote beraz Campión eta Broussain-i egin zezaten txosten bat huni buruz. *Euskara* deitzen den Euskaltzaindiaren agerkarian agertu zen 1922 an baina irakurtua izan zen 1920 eko apirilaren 24 ean.

Broussain-ek jadanik epailaren 2 an erakutsi zuen bere helburua orai guk euskaltzain eta euskaltzaleek dugun amentsa eta xedea baita: “L’Académie Basque, fermement résolue à faire de l’euskara une langue nationale parlée par toutes les classes sociales du Pays Basque, réussira à constituer une langue littéraire unifiée, une langue de civilisation qui, grâce aux écoles et aux collèges, deviendra au bout de deux ou trois générations, la langue commune de tous les Basques”.

Holako hitzak —atzokoak, egungoak eta biharkoak— entzunez geroz nork uka dezake ez zela Broussain egiazko abertzalea? Bi etsenplu gehiago: Lehena: Azkuek emaiten dio Broussain-i “berri txar bat”, Sabino Arana Goiri preso dagoe-la igorri diolakotz Rossevelt-i denek ezagutzen duten telegra-

ma famatu hura. Zer egiten du Broussain-ek: idazten dio Sabinori. Zer bilakatu den gutun hori ez dakigu. Dakiguna da Azkueren ganik bere gutunetan "Gaur edo biar elduko da zure *carte de visite* Sabino-ren eskuetara (1902 ko ekainaren 6 an) eta bi egun berantago "Zure *carte de visite* eldu da Sabinoren eskuetara".

Bigarrena: Azkuek zorionak igortzen dizkio Broussain-i Ahazparneko alkate egin zutelarik eta aipatzen dio nola beharko duen ezarri frantses hiru koloretako gerrikoa. Eta segitzen du erranez: "Asi como los penitentes se ciñen debajo de fajas de lana cilicios de hierro, Vd. en penitencia de la faja exterior deberá Vd. de ceñirse por dentro una cinta con los colores nacionales vascos".

Mintzaldi hunen hastapenean nion ez nuela uste, omenaldi hunen ideia sortu zelarik, hain haundi agertuko zitzaukula Pierre Broussain. Nihaur miraturik nago ikusi dutalarik zer herri gizona izan den, zer euskaltzale suharra, zer euskaltzain argia eta bikaina, zer abertzalea ere. Holako gizonek ez dute merezi ahantziak izaitea, horiek baitira gure ixtoriaren parte bat eta eginbide dugulakotz ixtoriaren gure gantzzea.

• Ager dadila egungo omenaldia, Pierre Broussain-en eta Euskal Herri osoaren ohoretan.